

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ГОСПОДАРСТВО і ПРАВО

*Організаційно-правові
засади медичного
страхування*

*Особливості договору
дарування*

*Роль особи злочинця
в механізмі злочинної
поведінки*

*Незаконна
трансплантація
органів*

НАУКОВО-
ПРАКТИЧНИЙ
ГОСПОДАРСЬКО-
ПРАВОВИЙ
ЖУРНАЛ

1
2009(157)

"Pacta servanda sunt"

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Ірина Яцків,

викладачка кафедри господарського та екологічного права
Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету внутрішніх справ

Корупція як соціальне явище у своїх різноманітних проявах не має ні часових, ні географічних меж, оскільки завжди існує там, де є держава. Система «кормлення» за часів Середньовіччя надавала безмежні можливості для чиновницького свавілля, зловживань і хабарництва. У 1555 р. Іван Грозний своїм указом скасував «кормлення чиновників» і вперше ввів страту як покарання за надмірність у хабарах. Корупція є однією із найгостріших проблем сучасності, вирішення якої для багатьох країн - питання надважливе. Це повною мірою стосується й України, для якої корупція стала фактором реальної загрози національній безпеці та конституційному ладу.

Дослідження корупційних проявів і боротьби з ними можна знайти в наукових працях як в Україні, так і за кордоном. Серед українських учених цю проблему досліджували О. Бандурка, В. Білоус, В. Глушков, Ю. Грошовий, І. Даньшин, Є. Дидоренко, А. Закалюк, В. Зеленецький, М. Камлик, В. Литвиненко, М. Мельник, Є. Невмержицький, В. Попович, В. Сташис, В. Тацій, М. Хавронюк та ін.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей поширення та протидії корупції в Україні, визначення основних організаційно-правових заходів боротьби з цим соціальним явищем.

У засобах масової інформації та державними службовцями активно простежується тенденція до проголошення боротьби з корупцією, але вона не завжди супроводжується ефективними заходами, спрямованими на протидію та боротьбу з цим негативним явищем. Ефективність боротьби з будь-якими антисоціальними проявами залежить від правильного розуміння сутності, витоків цих явищ. Слід виходити з того, що корупція не може бути зведена до якогось конкретного суспільно небезпечного діяння, певного правопорушення. Корупція – це явище, яке має соціальну зумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на соціальні процеси. Вона пронизує різні сфери суспільства, деформує суспільні відносини [1, с. 20].

Корупційні прояви можуть мати фатальні для держави та суспільства наслідки. Корупція стає інституціональною складовою політичного режиму, засобом заохочення та покарання, критерієм підбору кадрів бюрократії. Процес демократизації суспільного життя, що охоплює і запровадження ринкових відносин, об'єктивно породжує конфлікти щодо меж між роллю громадського та приватного, інституцій і ресурсів; меж між державою та суспільством; різниці між особистими та колективними інтересами і правами; політикою й управлінням.

Дослідники виділяють кілька варіантів походження терміна «корупція». Одні вважають, що він походить від сполучення латинських слів «corrupti» (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) та «grubere» (ламати, пошкоджувати, лорудувати, скасовувати). У результаті утворився самостійний термін «corruptio», який передбачає участь у діяльності кількох осіб, метою яких є «гальмування» нормального ходу судового процесу або процесу управління справами суспільства. Іноді цей термін також пов'язують з латинським словом, але вже дещо іншим – «corruptio», яке тлумачиться як «підкуп, продажність громадських і політичних діячів, посадових осіб» [2, с. 369].

Факторами впливу на рівень розповсюдженості корупції є ступінь демократизації суспільства, стан економіки держави, рівень матеріального благополуччя населення, його соціальна та правова захищеність тощо. У зв'язку з цим заходи протидії корупції мають вироблятися і прийматися в економічній, політичній, правовій площині. Крім реформування системи державного управління, реалізації нових підходів до розуміння ролі та місця в суспільстві інститутів місцевого самоврядування, особливо важливими залишаються організаційно-правові заходи, спрямовані безпосередньо на усунення умов поширення та поглиблення корупції в суспільстві, боротьбу з її проявами. Корупція як суспільно небезпечне явище породжує спектр інших явищ: підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних засад управління суспільством, побудові та функціо-

нуванню державно-конституційні і громадянина; порства права; призвод кривлення соціал порушує встановл повноважень поса державної влади, м органів управлінн с. 123].

Причини та ум судженню корупці і в інших країнах, пов'язаних фактор них, організаційно-ідеологічних і мор

Економічні фа соціальних переду з тривалою економ вела до деформац відносин і сприч наслідки для украї жави, переважаюч Нерівність у розп бідність, безробітт за кордон, хвороб суспільства – це й корупції, які лежал доволення потреб. номіки працює лег у тіншовому сектор рупції низьким, ад нуче формує кору ницьких колах, бе можливе. Тут вст пов'язані з економ равлінські корупці ються в неефектив равління, гіпертрс державного апарату жава контролює рк вілеїв і пільг, встанс них платежів і збор равлінських функц жди має спокусу і ституту для особис

Будь-яка коруп ливого особистого тивно-організован корупції є можлиг волення конкрет суспільних віднос можливостями дер окремі посадовці, базу для корупції; якому правовому і ні чиновники. Якп ко лімітовані та фіі ник не має змоги з обсяг. Якщо пільгт ку надане право на

нуванню державного апарату; суттєво обмежує конституційні права та свободи людини і громадянина; порушує принципи верховенства права; призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ; порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, органів управління приватного сектора [3, с. 123].

Причини та умови, що сприяють розповсюдженню корупції в Україні, зумовлені, як і в інших країнах, наявністю ряду взаємопов'язаних факторів: економічних, політичних, організаційно-управлінських, правових, ідеологічних і морально-психологічних.

Економічні фактори корупції на рівні соціальних передумов пов'язані, безумовно, з тривалою економічною кризою, яка призвела до деформації соціально-економічних відносин і спричинила тяжкі економічні наслідки для українського суспільства, держави, переважаючої більшості населення. Нерівність у розподілі доходів і багатства, бідність, безробіття, відтік продуктивних сил за кордон, хвороби та інші вади сучасного суспільства – це й є основними причинами корупції, які лежать у сфері необхідності задоволення потреб. У країні, де половина економіки працює легально, а друга половина – у тіньовому секторі, не може бути рівень корупції низьким, адже тіньовий сектор неминуче формує корупційні зв'язки в чиновницьких колах, без яких його існування неможливе. Тут вступають в дію органічно пов'язані з економічними організаційно-управлінські корупційні фактори, що виявляються в неефективній системі державного управління, гіпертрофованих повноваженнях державного апарату. Відомо, що будь-яка держава контролює розподіл матеріальних привілеїв і пільг, встановлює розмір податків, митних платежів і зборів, здійснює ще багато управлінських функцій, і приватний інтерес завжди має спокусу використати державні інститути для особистого збагачення.

Будь-яка корупційна дія є виявом корисливого особистого індивідуального чи колективно-організованого інтересу. Предметом корупції є можливості держави щодо задоволення конкретних інтересів учасників суспільних відносин, і саме торгівля цими можливостями держави (чим займаються як окремі посадовці, так і відомства) створює базу для корупційних дій. Важливим є те, в якому правовому режимі працюють державні чиновники. Якщо державні пільги жорстко лімітовані та фіксовані законом, то чиновник не має змоги зменшити або збільшити їх обсяг. Якщо пільги лімітовані, але чиновнику надане право на власний розсуд визначати

кількість і якість пільг, що надаються, то цим вже створені необхідні умови для корупції. Якщо пільги надаються всім, хто має на них право, але чиновник на власний розсуд вирішує, хто з претендентів відповідає вимогам щодо отримання пільг, то розпочинається торгівля пільгами.

Отже там, де відбувається розподіл життєвих благ, розквіт або зменшення корупції залежить безпосередньо від правового режиму праці розподільника цих благ. При цьому слід мати на увазі ту обставину, що коли чиновники наділені достатньою самостійною владою для створення дефіциту публічних послуг, то вони практично завжди це роблять, примушуючи претендентів на ці послуги вступати з ними у корупційні відносини.

Важливим чинником сприяння розвитку корупції та зменшення можливості ефективного контролю за діяльністю чиновництва в Україні є законодавчий безлад. Велика кількість законів і постанов, майже таємних пропедурних правил підвищують можливості функціонерів шантажувати підприємця. Адміністратори різних рівнів наділені свавільними (дискреційними) повноваженнями, що дозволяють їм без особливого для себе ризику перешкоджати навіть законно очікуваним рішенням, відхилити або затримувати вирішення законних вимог громадян, підприємців заради хабарів.

На сьогодні в Україні прийнято більш як 90 нормативно-правових актів різної юридичної сили антикорупційної спрямованості, однак всі вони не дозволили досягти мети – «приборкати» або хоча б суттєво обмежити корупцію. Це свідчить не тільки і не стільки про недосконалість законодавства (яке, безумовно, потребує гармонізації), а й про нездатність політичних сил суспільства консолідувати зусилля, почати активно вдосконалювати нормативно-правову базу протидії корупції в країні.

З огляду на реалії сучасного українського суспільства, саме політичний фактор видається визначальним в існуванні системної корупції в Україні та марності зусиль щодо її приборкання. Його складовими можемо вважати помилкову ідеологію реформ; гальмування політичних процесів, які назріли, що призвело до незавершеності формування політичної системи, повільного розвитку політичної структури та свідомості суспільства. Сюди можна віднести і політичну нестабільність, дисбаланс функцій і повноважень гілок влади; намагання звузити політичні основи демократії та підсилити авторитаризм. Це і нерішучість, непослідовність у проведенні суспільних перетворень, відсутність ефективного парламентського та громадського контролю за діяльністю посадових осіб

виконавчої гілки влади. Це, зрештою, відсутність належної політичної волі до системної протидії корупції, непослідовність і неналежа наукова обґрунтованість антикорупційної політики, що здійснюється.

У демократичному суспільстві умови для корупції виникають через взаємодію державної національної політики з приватними та груповими інтересами. Будь-які державні програми здатні збагатити окремі фірми або регіони, що є міцним стимулом до корупції. Звідси, фінансові угруповання, олігархічні клани намагаються отримати контроль над впливовими загальнонаціональними партіями, які перебувають у владі та спроможні забезпечити групові інтереси, використовуючи державний механізм. З іншого боку, кланові угруповання, які не контролюють політичні партії при владі, змушені кудувати вплив, фінансуючи політичні кампанії, даючи хабарі заради лобювання своїх інтересів.

Фактори соціально-психологічного, морального характеру також суттєво впливають на поширення корупції в державі. До них можна віднести масовий психологічний стрес, який пережило населення в ході проведення реформ, втративши всі накопичення, ставши основною жертвою приватизації, в результаті якої з'явилися надбагаті та «нові бідні». На зміну традиційним моральним нормам прийшов культ грошей, багатства, розкоші, який в умовах низького рівня розвитку економіки та відсутності можливості самореалізації на вільному ринку визначає масову готовність розбагатіти за будь-яку ціну. Підготовлена Інститутом соціології НАН України й опублікована у 2006 р. книга «Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг» містить невтішні, якщо не шокуючі, дані: 77 % респондентів вважали, що більшість людей здатні вчинити нечесно заради вигоди; чесні люди є такими тільки з остраху викриття, а не через свої принципи.

Поглиблений аналіз проблеми протидії корупції дозволив дійти висновку, що її поширеність в Україні зумовлена організаційно-правовими, економічними та соціально-політичними факторами. На нашу думку, подальша «тінізація» економіки породжує та характеризує рівень корупції, а кримінальна й адміністративна статистика констатує лише результати боротьби з нею. Перш за все, це стосується недосконалості чинного антикорупційного законодавства [4].

Зростання корупції в державі значною мірою зумовлено також слабкою правовою захищеністю зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією передбачає встановлення норм права, які забо-

роняють вчинення корупційних діянь, а також розроблення заходів адміністративної відповідальності у випадку їх скоєння, визначення переліку суб'єктів боротьби з корупцією та їх повноважень [5, с. 169].

Забезпечення захисту прав і свобод громадян від корупційних посягань, насамперед у сферах реалізації права власності, підприємницької діяльності, обмеження фінансових, соціально-економічних причин та умов, що сприяють злочинності та корупції, протидія їм є одним з пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів. Серед основних заходів можна виділити:

- аналіз причин невідповідності надходження доходів до бюджету України динаміці показників економічного та соціального розвитку України;
- встановлення граничних розмірів комерційної (торговельної) надбавки та винагороди посередникам, які займаються збутом продукції суб'єктів господарювання;
- аналіз причин неефективного виконання частини нормативно-правових актів;
- забезпечення здійснення заходів щодо посилення внутрішнього відомчого контролю за відкритістю та прозорістю в роботі органів виконавчої влади, усунення причин та умов, що сприяють вчиненню корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, тощо.

У 2006 р. у сфері корупційних діянь викрито 1864 злочини. При цьому слід мати на увазі, що одночасно із зростанням обсягів товаропотоків і капіталу, що є процесом об'єктивним, ця проблема буде і надалі загострюватися, якщо не вжити кардинальних заходів. Аналіз наявних матеріалів свідчить, що значна кількість високоліквідної продукції експортується з України на адресу іноземних фірм; при цьому частина валюти експортерам не повертається і незаконно зберігається на рахунках закордонних банків. Валюта з офшорних зон, як правило, не надходить по тих контрактах, які укладені за попередньою домовленістю між українським експортером та іноземною фірмою. Багатоукладність економіки, можливість переходу права власності з однієї її форми в іншу створюють умови для безпосереднього або лобістського тиску на чиновницький апарат з метою правового оформлення таких змін, а також участі чиновників та їх родичів у розподілі власності. Все це створює обстановку «в'язкої» тяганини при вирішенні питань приватизації, що саме собою формує підґрунтя для корупції. Зрушення ситуації на краще у вирішенні зазначених проблем потребує від виконавчої та законодавчої влади неординарних заходів з наведення законності та порядку в економіці, насамперед по-

силення контрольних, фінансових і владних функцій.

Протидія корупції в державі має, перш за все, регламентуватися відповідним законодавством. Важливим нормативним актом у цій сфері є Закон України «Про боротьбу з корупцією», який визначає правові й організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь. Відповідно до ст. 3 цього Закону адміністративна відповідальність суб'єктів корупційних діянь та інших правопорушень регулюється саме цим Законом, тобто він фактично є галузевим документом прямої дії. Вивчення нормативних і наукових джерел дозволяє констатувати, що особливостями адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення є [6, с. 195]:

- особлива нормативна підстава виникнення адміністративної відповідальності за корупційне діяння (наявність спеціального закону);

- особлива фактична підстава виникнення адміністративної відповідальності за корупційне діяння. Відповідальність за скоєння корупційного правопорушення може настати лише за наявності в діях особи юридичного складу корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією;

- особливості юридичного складу корупційного правопорушення.

Отже, основним шляхом очищення суспільства від корупції є запровадження демократичних засад у сфері суспільного життя, виховання правової культури населення, чітке визначення меж державного регулювання економіки. Стратегія профілактики корупційних діянь в економічній сфері полягає

у виведенні частини економіки, яка перебуває в тішовій сфері, на легальне існування. Така стратегія може розгортатися за умов удосконалення системи оподаткування, зменшення податкового тиску на підприємців, спрощення порядку стягнення податків.

Висновки

Процесу протидії корупційним проявам потрібен комплексний підхід на основі відповідного детального аналізу та побудови системи, що передбачатиме участь державних органів і громадськості. Серед напрямів протидії корупції можна виділити вдосконалення законодавчої бази; запобігання корупції; виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень; забезпечення покарання осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень; поновлення порушених корупційними діяннями законних прав та інтересів осіб; усунення наслідків корупційних діянь.

Література

1. Мельник М. І. Корупція // Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 2001. – Т. 3. – С. 369–370.
2. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. – К., 2001. – 304 с.
3. Законодавство України про боротьбу з корупцією. – Х., 2006. – 320 с.
4. Камлик М. І. Напрями протидії корупції в Україні // <http://www.akmf.org/wbook/563.htm>.
5. Гладун З. С. Адміністративне право України. – Тернопіль, 2004. – 579 с.
6. Заброда Д. Г. Види адміністративно караних корупційних правопорушень // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 191–199.